

سیره اقتصادی امام علی (علیه السلام) در الگوی تولید و مصرف مدبرانه

صدیقه عالیپور^۱ محمد مهدی کریمی نیا^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳

^۱ سطح دو (کارشناسی) حوزه علمیه حضرت زینب (س) ایذه، استان خوزستان، پژوهشگر و فعال فرهنگی
^۲ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، طلبه و پژوهشگر حوزه علمیه قم (نویسنده مسئول)
^۳ دانشجوی دکتری علوم و حدیث، دانشگاه میبد، مدرس دانشگاه و پژوهشگر

چکیده

حضرت علی (ع) در شرایطی حکومت را در دست گرفت که تغییر رویه ی خلفای پیشین نسبت به سیره و روش پیامبر (ص) باعث به وجود آمدن نابرابری های اقتصادی واجتماعی میان مردم شده بود و حضرت در صدد بود تا توزیع درآمدهای عمومی به شیوه ای عادلانه ومنصفانه انجام گیرد و در این راستا به اقدامات اقتصادی نظیر: گزینش کارگزاران و نظارت بر عملکرد آنان، تنظیم و نظارت بر بازار، تشویق به کار، تولید و آبادانی، تقسیم عادلانه بیت المال، نظارت بر مالیات، مبارزه با مفسد اقتصادی و رعایت توازن در مصرف پرداختند.

واژه های کلیدی: اقتصاد، امام علی (ع)، تولید، مصرف

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

دین اسلام تأکید بر توزیع عادلانه درآمدهای عمومی به همگان را دارد تا فقری در جامعه اسلامی زندگی نکند، حضرت محمد(ص) نیز همین سیره را داشتند ولی روش پیامبر(ص) به تدریج در طول حکومت به ترتیب ابوبکر، عمر، عثمان به فراموشی سپرده شده بود. امام علی(ع) در شرایطی به خلافت رسید که از زمان رحلت حضرت محمد(ص) ۲۵ سال گذشته بود و سه خلیفه مذکور حکومت کرده بودند. ایشان تلاش زیادی کرد تا شیوه حکومت داری وی همانند پیامبر(ص) باشد، یعنی به سیره خدا و سنت رسول الله عمل کند. انتصاب کارگزاران شایسته و تقسیم عادلانه بیت المال و درآمدهای عمومی از جمله اقدامات امام علی(ع) بود که با مخالفت و کارشکنی و دشمنی هایی همراه شد، اما آن حضرت علی رغم مشکلات و موانعی که مخالفان وی در توزیع بیت المال فراهم می کردند همچنان در روش خود ثابت قدم بود. این پژوهش در صدد است تا به پرسش های زیر پاسخ بدهد؛

۱- امام علی(ع) در راستای تولید و مصرف مدبرانه چه سیاست های اقتصادی را در پیش گرفتند؟

۲- امام علی(ع) برای افزایش رفاه و آسایش در جامعه چه تدابیر اقتصادی را اتخاذ کردند؟

در رابطه با موضوع پژوهش حاضر تاکنون پژوهش هایی به صورت پراکنده صورت گرفته است اما در منابع تحقیقاتی جدید به صورت پراکنده در رابطه با موضوع سیره اقتصادی امام علی(ع) در الگوی تولید و مصرف مدبرانه مطالبی دیده می شود از جمله منابع: کتاب سیره اقتصادی امام علی(ع) از سید رضا حسینی، کتاب اندیشه های اقتصادی از محسن حائری می باشد. و در مقاله ای تحت عنوان سیره اقتصادی امام علی(ع) از فرهاد مقیمی نسب به اقدامات آبادگرانه در زمینه اقتصاد، رفاه و آسایش مردم می پردازد. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی با تکیه بر منابع تاریخی مرتبط و کتابخانه ای انجام شده است.

مفهوم شناسی واژگان

(۱) در لغت

سیره: زندگانی، گفتار، رفتار

اقتصاد: میانجی شدن، تعادل در دخل و خرج، به اندازه خرج کردن

امام: پیشوا، جلودار

الگو: سرمشق، تقلید از روی رفتار و کاری

تولید: فرآیند به وجود آوردن، ایجاد کردن چیزی

مصرف: خرج کردن و به کار بردن

مدبرانه: به کار بردن تدبیر

معلو، علو، فرهنگ المنجد، ج ۱، ص ۱۰۰ - (مترجم: محمدرضا ریگی) - جلد ۱ - تو نا نزا نا سچا شتم - ۱۳۸۶ ص ۱۸۳

معه - محله - فرهنگ ۱ - تو نا سچو - جلد ۱ - سچا شتم - ۱۳۷۱ ص ۲۳۲۲

طه ی افشار غلامحسین - حکم نسرین حکم نستون - فرهنگ معاصر ۱ - ککچ - تو نا سچو - معاصر سچا پنجم - ۱۳۹۰ ص ۳۹۵

هفا ص ۴۳۰۱

هفا ص ۵۹۲۸

۲) در اصطلاح

سیره اقتصادی: روش های متعادل دخل و خرج که متناسب با زندگی و با توجه به مقتضیات زمان و مکان اتخاذ می شود، تا موجبات سعادت و ترقی جامعه، رفاه و آسایش افراد آن تامین گردد.

الگوی تولید: سرمشق گرفتن از افراد برای به وجود آوردن چیزی یا تقلید نمودن از شیوه های آنها برای انجام فعالیت. مصرف مدیرانه: خرج کردن و به کار بردن براساس تدبیر.

سیره اقتصادی خلفای پیشین

در عصر خلیفه اول تقسیم بیت المال به درستی صورت می گرفت ولی زمانی که عمر به خلافت رسید، تفاوت ها و تبعیض ها را بنیان نهاد و ملاحظات سیاسی و اجتماعی را در تقسیم بیت المال دخالت می داد. در زمان عثمان نیز، تبعیض ها به اوج خود رسید، اقوام و خویشاوندان خود را بر همه برتری می داد و قسمت عمده ی بیت المال را میان آنها تقسیم می کرد.

وضعیت اقتصادی در زمان خلافت حضرت علی(ع)

پیش از آنکه امیر مؤمنان زمام امور را به دست گیرد، تحولات اقتصادی عظیمی به تدریج در جامعه و حکومت روی داد و مناسبات متعادل اقتصادی عصر پیامبر(ص) به شدت دگرگون شد و استکبار اقتصادی به جای عدالت اقتصادی در جامعه جلوه یافت که این تحول در دوران خلیفه سوم (عثمان) به صورت چپاول اقتصادی، جامعه را به بحران کشاند و تبعیض و بی عدالتی و چپاول بیت المال به وسیله نزدیکان خلیفه، موجبات رنجش مردم را فراهم کرده بود. با روی کار آمدن امام علی(ع)، جامعه با اعلام برنامه های ایشان، جان تازه ای می گیرد و به افق های روشن عدالت می اندیشد. البته امام برای رسیدن به آن، رنج ها و مشقت های زیادی را تحمل کرد و تا پای جان به آن اصرار ورزید و عاقبت در راه عدالت شهید شد.

سیاست های اقتصادی امام علی (ع)

امام علی (ع) برای ایجاد تحول در جامعه و کاهش فشار بر طبقه محروم جامعه، برنامه هایی را تبیین نمودند تا همگان بتوانند با بهره مندی یکسان، در رفاه و آسایش زندگی کنند.

۱. تشویق به کار

امیرالمؤمنین(ع) از علاقمندترین افراد به کار بود، حتی در ایام خلافت شیوه اش را تغییر نداد و به شخم زمین، حفر چاه و زراعت می پرداخت. با وجود کارهای فراوان همه این ها را خود انجام می داد، در حالی که می توانست نیازهای خویش را از بیت المال تأمین کند.

۲. آبادانی شهرها

هفتاد و پنج ص ۶۹۰۵

۷- مکرم شریقی و همکاران ناصر - بیستمین مؤلف (ع) (ترجمه و ویراسته از مجموع روایات درج شده در کتاب) - کتابخانه اسلامیه - چاپ دوم - ۱۴۰۰

۳۱۴۳۱۰

حقیقی - اندیشه ها - فصلی در شرح البلاغه - (مترجم: محمد علی لاریجانی) - کتابخانه اسلامیه - چاپ دوم - ۱۳۸۶ - ص ۸۵

امام علی(ع) در نامه ای به قرظ بن کعب انصاری در مورد آبادانی شهرها می فرمایند: به درستی که مردانی در قلمرو حکومتی ات گزارش داده اند که نهری در سرزمین آنان از میان رفته و نابود شده است و در پایداری آن نهر، آبادانی سرزمین مسلمانان است، در این باره تو و آنان بنگرید، پس نهر را آباد کرده و سامان ده. به جانم سوگند که آباد کردن آنجا برای ما دلپذیر است از آن که بیرون روند، یا تهی دست شوند.

۹

۳. توسعه کشاورزی

امام علی(ع) همه ی فعالیت های مفید اقتصادی را تشویق کرده اند اما خود کشاورزی را برگزیده اند زیرا شرایط محیطی مدینه به دلیل داشتن خاک حاصل خیزو آب و هوای مساعد، بیشتر مناسب زراعت بود و کشاورزی فایده بسیار برای اجتماع به ویژه برطرف کردن نیازهای ضروری گروه های کم درآمد دارد؛ اگر چه کاری پر زحمت و کم سود است، ولی در عین حال پرخیر و برکت به حساب می آید.

۴. توسعه صنعتی

در نامه ای از امام علی (ع) به مالک اشتر در خصوص صنعتگران آمده است که: درباره بازرگانان و صنعتگران سفارش مرا بپذیر و به دیگران بسیار که با آنان به نیکی رفتار کنند، این گروه مردم چه آنانکه مقیم اند، چه آنانکه کالایشان را می گردانند و بعضی که کارگردند و با تلاش بدن، کسب روزی می کنند؛ مایه های سودند و آسایش زندگی را فراهم می آورند. پس به دیگران بسیار که با آنان به نیکی رفتار کنند.

همچنین ایشان برای رفع نیازهای مسلمانان در سفرهای دریایی به مهندسان ایرانی دستور داد تا از درآمد ملی کشور، اسکله ای در شهر جده بسازند تا بدین وسیله رفت و آمدهای دریایی به آسانی انجام گیرد و برای رونق سفرهای دریایی دستور ساخت کارخانه کشتی سازی را نیز صادر نمود.

۵. توسعه تجاری

یکی از فعالیت های اقتصادی که در رفاه اجتماعی نقش مهم و اساسی دارد، تجارت و بازرگانی است که در اسلام به عنوان فعالیتی مشروع پذیرفته شده و در روایات متعددی مسلمانان را به آن ترغیب می کند.

حضرت علی(ع) می فرماید: به درستی که از پیامبر خدا شنیدم که فرمود، روزی ده قسمت است که نه قسمت آن در تجارت است و یکی در چیزهای دیگر؛ پس به سوی تجارت ها روی کنید، زیرا شما را از آنچه در دست مردم است بی نیاز می کند و خداوند به شما برکت دهد.

۶. نظارت مستقیم بر بازار و تنظیم آن

۹. محقق عی شهری - محمد - طباطبایی - کفای - طباطبایی - دمج - گزیه شدت - نه - نور المؤمنین علی السلام - مترجم: مهمل مهری ۹
وهمک ان - دارالحدیث - پنجم ۱۳۹۶ - ص ۷۳

۱۰. حسین - فی سیو - فصل ع لم ع (ع) - تو نا - کفای اندیغ - چا - شم - ۱۳۸۵ - ص ۹

۱۱. جید - علی - س - قتلوی از فضلای نور المؤمنین ع - نشا اهاجر - چا - اول ۱۳۸۶ - ص ۱۰۱

۱۲. موسویان ع - س - کلیات نظم - فصل ع لملام - چا - اول ۱۳۸۰ - ص ۱۰۵

امام علی(ع) شخصاً اوضاع بازار را زیر نظر داشتند و ضمن دعوت بازاریان به رعایت موازین اخلاقی و شرعی، نرخ ها را بررسی کرده و با احتکار و گران فروشی نیز سخت مبارزه می نمودند. ایشان در بازار بر فروشندگان می گذشت و می فرمود: کالاهای را به ارزانی به مسلمانان بفروشید که آنان برکت را بزرگتر گردانند و اگر با کم فروشی و نیرنگ بازی در تجارت مسلمانان مواجه می شد، با تازیانه آن ها را تنبیه می کرد.

زمان خلافت حضرت علی(ع)، بازارها غالباً در کنار مسجد و دارالاماره بنا شده بود و همچنین برای برخی از حرفه ها بازارهای مخصوصی وجود داشت. برای مثال در زمان امام، کوفه بازارهایی داشت که برای خرید و فروش ساخته شده بودند و در کنار این نوع بازار، بازارهای دیگری وجود داشت که هر کس می توانست بساط خود را از صبح تا شب در آنجا پهن کند و به خرید و فروش پردازد و کسی حق ممانعت نداشت.

۷. مبارزه با سرمایه اندوزی و احتکار

امام علی (ع) به مالک اشتر تاکید می کنند، بسیاری از معامله گران در دادوستد بی اندازه سخنگیری می کنند و با بخل و طمع برای سود جویی بیشتر به احتکار می پردازند و نرخ فروش کالای خود را به دلخواه معین می کنند و کار این سودا گران بخیل و محترک موجب زیان عمومی و عیب مسؤلان است، بنابراین از احتکار جلوگیری کن که رسول خدا(ص) از آن جلوگیری فرموده است.

۸. سیاست مالیاتی

مردی از قبیله بنی ثقیف می گوید، علی ابن ابی طالب مرا برای گرفتن مالیات به بانقیا و آبادی در کوفه فرستاد و در برابر مردم، به من گفت: به مالیات ها بنگر و در آن تلاش کن، درهمی را فرو مگذار، مبادا مسلمان، یهودی و یا مسیحی را برای درهمی مالیات کتک بزنی یا آنکه چار پایان کار را برای گرفتن مالیات به فروش برسانی، چرا که ما مأموریم که زیادی از آنها نستائیم و درباره مالیات چنان عمل کن که موجب بهبود حال خراجگزاران و اصلاح وضع دیگران شود.

منابع مالی امام علی (ع)

منابع مالی در زمان امام علی (ع) شامل دودسته هستند:

الف. مالیاتها (زکات، خمس، انفال، جزیه، خراج)

ب. اموالی که وارد بیت المال می شوند.

مالیاتها شامل:

۱. رشاد علی اکبر دانشنامه اقتصاد اسلامی (ع) تو نا: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی - جلد ۳ هفتم - چا دوم ۱۳۸۲ + ص ۱۳۲

۲. محقق شیعی محمد - طباطبائی کاتب - طباطبائی ژا دمحمود - گزیه شرح نه لور المؤمنین علی السلام فی سبیل (مترجم مهران و همکاران) ۱ - ج ۱ دارالحدیث - چا پنجم ۱۳۹۰ ص ۲۸۴

۳. رشاد علی اکبر دانشنامه اقتصاد اسلامی (ع) تو نا: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی - جلد هفتم - چا دوم ۱۳۸۲ + ص ۱۵۰۷۵

۴. منور علی لاریجانی - مسالیح - در چشمه سار سبیل البلاغ - لور لور محمد حن - لور لور مقام (ع) : لور لور الرضای (ع) - چا دوم - ۱۳۸۴ + ص ۱۸۰

۵. محقق شیعی محمد - طباطبائی کاتب - طباطبائی ژا دمحمود - گزیه شرح نه لور المؤمنین علی السلام فی سبیل (مترجم مهران و همکاران) ۱ - ج ۱ دارالحدیث - چا پنجم ۱۳۹۱ + ص ۲۸۴۸۵

زکات، که مصارف آن برای فقرا و مساکین بر حسب نیازهایشان و جهاد بر حسب احتیاجات مصرف می شد و نه به مساوات وهم چنین خمس نیزیمی از آن متعلق به نیازمندان بنی هاشمی و نیم دیگر متعلق به امام مسلمین است که صرف نیازهای حکومت اسلامی می شود. مصارف انفال و جزیه نیز متعلق به همه ی مسلمین است.^۱

خراج نیز از مهم ترین راه های درآمد بیت المال مسلمین بوده، همواره منابع سرشاری برای پشتوانه حکومت اسلامی است. اموالی که به بیت المال وارد می شدند

غنایم جنگی، اموالی که در خراج ها می گیرند وهم چنین اجاره زمین های فتح شده، به خزانه ی دولت اسلامی ریخته و به طور مساوی بین مسلمین تقسیم می شد.

برنامه های اقتصادی امام علی (ع)

امام علی (ع) برای از بین بردن ظلم و ستم، بهبود شرایط جامعه و بهره مندی ستم دیدگان و دیگر اقشار از امکانات جامعه برنامه های خاصی را در جامعه پیاده نمود.

۱. گسترش عدالت

مهم ترین هدف حکومت از دیدگاه امام علی (ع) احقاق حق، اجرای عدالت و از میان بردن ستم است. زیرا با اجرای عدالت و تقسیم عادلانه ثروت، فشار بر مردمی که در رنج و سختی و شکاف طبقاتی به سر می برند، کمتر می شد. به همین دلیل امام علی (ع) صندوق شکایات را جهت رسیدگی به مشکلات مردم و آگاهی از ظلم و ستم های جامعه و به منظور عدالت گستری ایجاد کرد تا اگر فردی نخواست یا نتوانست به صورت شفاهی، مشکلات و شکایات های خویش را بیان کند، آن را بنویسد و در صندوق بیندازد تا از این طریق به گوش مسئولان و فرمان داران برسد تا به شکایت آنها رسیدگی شود.

۲. تقسیم عادلانه بیت المال

امام علی (ع) بیت المال را امانتی می دانست که درآمد های آن به عموم مسلمانان تعلق دارد و با توزیع مطلوب، افزایش رفاه همگان را فراهم می کرد. ایشان در تقسیم بیت المال بین خواهرش و کنیز او یا بین زن قریش که خود را از اشراف می داند و کنیز عجمی او تفاوتی نمی گذارد و وقتی به وی اعتراض می شود می فرماید: من میان سیاه و سفید و بین فرزندان اسماعیل و اسحاق فرقی نمی گذارم همان طور که در قرآن برتری عرب بر عجم را ندیده ام

۳. کوشش برای بهبود وضع مردم

امام یکی از وظایف مهم حاکم را بسترسازی مناسب جهت آسایش مردم و تأمین رفاه آنان می داند و در دستوری به مالک اشتر می فرماید: آسان سازی هزینه زندگی مردم به وسیله حاکم به طور مسلم در اجتماع، آثار روحی و روانی زیادی خواهد

۱. مکرم شایخ و همکاران ناصر - پیام امام علیه السلام (ع) تهذیب: دارالکتب الاسلامیه - جلد ۵، ص ۳۸۵ + ص ۳۱۲۴۱۳

۲. مشایخ بقیة الله - کربگ رنا حکیمه لملام از دیدگاه امام علیه السلام (ع) تهذیب: لیسو رینا بیچا لک، ۱۳۸۶، ص ۱۸۹

۳. مکرم شایخ و همکاران ناصر - پیام امام علیه السلام (ع) تهذیب: دارالکتب الاسلامیه - جلد ۵، ص ۳۸۵ + ص ۳۳۲

۴. اسحاق حنینی بیچا لیسو مهر (رواسته ر نعیاه مهاج آریول) تهذیب: نظام الرضا - جلد ۸، بیچا لک - ۹۰، ص ۹۱۷ + ۲

داشت، پس زمینه باید برای تاجران و صنعتگران به گونه ای آماده شود تا بتوانند نیاز جامعه را به راحتی تأمین کنند و مشکلی نداشته باشند، زیرا استواری همه طبقات جامعه وابسته به بازرگانان و صنعتگران است.

۲

۴. مبارزه با مفاسد اقتصادی

در دین ما اخلاق و اقتصاد به گونه ای به هم گره خورده اند که قابل جدایی نیست. به گونه ای که در سیره امام علی (ع) ایشان با ثروت اندوزی و احتکار مبارزه می کنند و اگر در بازار مسلمانان با کم فروشی و نیرنگ در معامله رو برو می شدند، آنها را تنبیه می کردند.

۵. گزینش کارگزاران و نظارت بر عملکرد آنان

امام علی (ع) به مالک فرمود: کارگزاران دولتی را از میان مردمی با تجربه و با حیاء از خاندانی پاکیزه و با تقوا که در مسلمانی سابقه درخشانی دارند، انتخاب کن زیرا طمع ورزی شان کمتر و آینده نگری آنان بیشتر است و دست به اموال بیت المال نمی زنند.

برای پیشگیری از فساد و ایجاد زمینه های اصلاح، بهره مندی کارگزاران از درآمدی بایسته، ضروری است. در این صورت آنان از یک سوازچنگ اندازی بر بیت المال خود داری خواهند کرد و از سوی دیگر، در تنبیه سرکشان و خائنان و اصلاح فاسدان، توانمند خواهد بود و متخلفان بهانه ای برای تخلف نخواهند داشت.

هم چنین برای نظارت بیش تر، وجود نظام اطلاعاتی کارآمد که ناظر بر رفتار کارگزاران، نگران لغزش ها، تخلف ها و ناهنجاری های اداری باشد، ضروری است. ایشان تجسس در احوال شخصی را در نظام حکومتی ممنوع کرد اما بر مراقبت از کارمندان نظام اسلامی و نظارت بر رفتار کارگزاران از طریق تشکیلاتی اطلاعاتی تأکید ورزیدند تا مبادا کارگزاران در انجام دادن وظایف خود کوتاهی کنند و یا با تکیه بر قدرت و مسندی که در اختیار دارند، به حقوق مردم تجاوز روا دارند.

۳

تولید در سیره امام علی (ع)

انگیزه ی نیرومندی که امام علی (ع) را در گرمای طاقت فرسای روز به تلاش اقتصادی وا می دارد، در حالی که هیچ نیاز شخصی به محصول آن ندارد، دارای هدف اصیل با ارزش ذاتی بوده که همان جلب رضایت خداوند است به طوری که ایشان برای آبیاری درختان خرما می گروهی از یهودیان مدینه با دستان خود آب می کشید تا حدی که دستانش تاول می زد، دستمزد خود را صدقه می داد و بر شکم خود از گرسنگی سنگ می بست. استفاده از ظرفیت های بهینه در کشاورزی، اولویت دادن به تولید کالاهای اساسی و تولید فراوان از بارزترین ویژگی های رفتار تولیدی ایشان است به طوری که ایشان بیش ترین یاری رسانی را با کمترین هزینه انجام می داد. روایات زیادی درباره ی هسته های خرما و احداث نخلستان های جدید و اختصاص دادن

۱. لسان الحسین - نقش رهبر در جهاد اقتصادی - مؤلف: محمد الرضا - ۱۳۹۰ - ص ۷۱۴

۲. محقق شیخ محمد - طباطبائی کاظم - طباطبائی کاظم - طایفه د - گزیده نثر نه لیس المؤمنین علی السلام ۳ - (مترجم: مهری و همکاران) - ۲
 ۳. لسان الحسین - چاه پنجم - ۳۹۱ - فصل ۲۳۶۲۳۷

مقداری از محصول برای بذر یا کاشت نهال توسط امام وارد گردیده که نشان می دهد، امام از این منبع بسیار استفاده می کردند.

۱. ایجاد شغل و مهارت

موفقیت های اقتصادی امام علی (ع) نشان می دهد که در تولید از دانش و مهارت بالایی برخوردار بوده به طوری که با بررسی مختصری، وجود منابع عظیم را در منطقه ینبع به درستی تشخیص داد و در مدتی نسبتاً کوتاه، حدود صد حلقه چاه در ینبع و ده ها حلقه در مناطق دیگر حفر کرد. امام با وجود برعهده داشتن مسؤلیت های بزرگ، صدها فرصت شغلی به وجود آورد و خانواده های فراوانی را از نعمت کار مناسب و زندگی آبرومندانه برخوردار کرد.

۲. حمایت و پشتیبانی از عرصه تولید

معصومین (ع) نه تنها علاقه ی زیادی به کارهای اقتصادی و تولیدی داشتند بلکه با استفاده از فرصت های مناسب برای شکوفایی نیروهای درونی و استعدادهای نهفته افراد، زمینه سازی می نمودند. و از این طریق انگیزه تولید و کسب درآمد در آنان را تقویت می کردند. از نمونه های بارز دارای چنین اندیشه ای می توان امام علی (ع) را نام برد که با دست خویش زمین را شخم می زد و نهال خرما می کاشت، بعد آن رابه افراد دیگری واگذار می نمود.

۳. سرمایه گذاری برای تولید

برای انجام فعالیت اقتصادی و کار تولیدی به منابع سرمایه گذاری نیاز هست که سرمایه های امام علی (ع) عمدتاً از زمین ها، نخلستان ها و چاه هایی به دست می آمد که با کار و زحمت ایشان، احیا و احداث شده بود. از این رو می توانیم بگوییم بخش قابل توجهی از منابع مهم سرمایه گذاری امام، درآمد های ناشی از کار، سرانه ی ایشان از بیت المال وهم چنین سهم سرانه ی امام از تقسیم اسیران جنگی بود که به عنوان کارگر برای تولید محصولات کشاورزی به بهترین وجه از آنها استفاده می کرد؛ پس انگیزه ی امام از پس انداز، انباشت ثروت نبود زیرا امام هیچ ثروتی از خود برجا نگذاشت و تمامی آنچه را که اندوخته بود، وقف نیازمندان کرد. ایشان را کد گذاشتن پس اندازها و عدم استفاده از آن را به هیچ وجه جایز نمی دانست. به اعتقاد ایشان فلسفه ی مال، فایده دادن به انسان است و را کد گذاشتن آن، ظلم به انسان ها و محروم ساختن آنان از نعمت الهی است.

مصرف در سیره امام علی (ع)

در حکومت امام علی (ع) در بهره گیری از بیت المال، تفاوتی میان نزدیکان امام و دیگران وجود نداشت و یکی از نکات بسیار آموزنده در سیره علوی این است که یک روز پیش از شهادت آن امام بزرگ، مردم بر او وارد شدند و گواهی دادند که حقوق آنان

۱. حنین - ظل سیرو قنصل علی (ع) - توه نا: کتافی اندیسه چونا چا شم - ۱۳۸۵ - ص ۹۲

۲. لسجاق حنین - سل زوک کلا تولید علی - ۵۵۵ چا لک - ۱۳۹۱ - ص ۵۸

۳. حنین - ظل سیرو قنصل علی (ع) - توه نا: کتافی اندیسه چونا - ۶ شم - ۱۳۸۵ - صص ۱۷ + ۱۱۲

از بیت المال را به طور یکسان رعایت کرده، استفاده شخصی و بذل و بخشش از بیت المال نداشته و با دورترین مردم در حکومت همانند نزدیکترین آنان به او رفتار شده است.

صرفه جویی آن حضرت در بیت المال مسلمانان به حدی است که حاضر نشد برای پاسخ گویی به کسانی که شب هنگام برای کار خصوصی به او مراجعه کرده بودند، از نور چراغ بیت المال استفاده کند و چراغ بیت المال را خاموش فرمود و از چراغ شخصی خود استفاده نمودند و به کارگزاران خویش نیز سفارش می کردند در مصرف بیت المال نهایت دقت و صرفه جویی را مراعات کرده و از اسراف و ریخت و پاش های به شدت، بپرهیزند.

۱. پرهیز از هزینه ها و تشریفات غیر ضروری

از آنجا که حاکمان و کارگزاران دولتی با اموال عمومی سر و کار دارند، چنانچه در هزینه کردن این اموال، با اقدامات نسنجیده و تشریفات غیر ضروری، موجبات تضییع و هدر رفت آن را فراهم آورند، کار آنان نه تنها از مصادیق اسراف، بلکه خیانتکاری است. در همین راستا امام به زیاد ابن ابیه قائم مقام حکومت بصره نامه نوشت:

اگر به من برسد در اموال عمومی مسلمانان، به مقداری اندک یا بزرگ خیانت کرده و برخلاف دستور عمل نموده ای، بر تو سخت خواهم گرفت، چنان سخت گیری که تو را کم مایه و ذلیل و خوار گرداند.

۲. رعایت توازن در مصرف

امام علی (ع) می فرماید: مسلمان با سه چیز به کمال می رسد، خوب فهمیدن دین، تقدیر معیشت، شکیبایی بر مصیبت

۳. پرهیز از اسراف

از امام علی (ع) چنین نقل شده است: اسرافکاری سه نشانه دارد، چیزی را که مال او نیست می خورد و چیزی را که مال او نیست می پوشد، چیزی را که مال او نیست می خرد.

ظاهر معنای حدیث از «مال او نیست» یعنی متناسب با شأن او نمی باشد. از جمله مصادیق اسراف، مصرف بدون نیاز است.

۴. اعتدال و میانه روی

دین مبین اسلام با مقوله افراط و تفریط مقابله نموده و تمامی آحاد جامعه را به اعتدال و میانه روی در رفتار و کردار دعوت نموده است. در همین راستا امام می فرماید: اگر خداوند بخواهد به فردی خیر و نیکی برساند، میانه روی و اقتصاد و تدبیر در کارها را به او ارزانی داشته و وی را از اسراف و بی تدبیری باز می دارد زیرا با میانه روی در هر اقدامی، می توان به سلامتی روحی و جسمی، دوری از افراط و تفریط، رونق ثروت و دارایی و آمادگی رویایی با مشکلات دست یافت.

۵. قناعت

محقق: شیخ شهرت محمد - الگهی مضمون از زنگنه و آ و حدیث (در ملل و جنیه و نه یقین) - دارالحدیث لاهور - ۳۸۸ ص ۱ ۴۹۵ ۲

. کلاتری علی - الگهی مضمون (برگزیده اسلام و الگهی مضمون) - مؤسسه بوستاق کربلا - سوم ۳۸۸ ص ۴۷ ۱۴۸۱ ۲

۹ هفتاد ص ۱۴۷ ۲

کتب: بیروت - نظم و ترتیب ثروت در قرآن مجید - چاپ اول - ۳۹۶ ص ۱۱۴ ۳

. عطرنای طبع - علی طبع شریف و حق که رکاب در سلازنا از دیدگاه امام علی (ع) - مؤسسه کربلا - چاپ اول - ۳۸۴ ص ۱ ۸۵۹ ۳

امام علی (ع) فرمودند: قناعت ثروتی است که پایان نمی پذیرد و هر کسی در زندگی قانع باشد، می تواند خود را با موقعیت های گوناگون سازگار کند و به چنان قدرتی برسد که هرگز احساس ناتوانی و ناداری نکند و همواره از داده ها و نعمت های خداوند راضی باشد.

۶. انفاق مال در راه خدا

از امام علی (ع) روایت شده که مال را به اندازه ی نیاز های ضروری خود نگه دار و مازاد آن را برای روزی که به آن نیاز داری (آخرت) جلوتر بفرست که انفاق مال در راه خداوند، بزرگترین نعمت است. لذا صرف مال در اموری چون صدقه، قرض، وقف و مانند این ها، یکی از مصادیق روشن اطاعت از خداوند و یکی از راه های ذخیره کردن آن برای روز آخرت است.

ایشان حتی در سخت ترین شرایط اقتصادی، تنها غذای موجود در خانه را به نیازمندان انفاق می کنند، از این رو پیوسته شرایط را می سنجد و بخشی از در آمد و امکانات فعلی را برای آینده سرمایه گذاری می کند و اصل سرمایه ها را به صورت وقف برای نیازمندان و منافع آن را برای کمک آنها انفاق می کند.

محدودیت های مصرف

اسلام به مصرف کننده مسلمان سفارش می کند که متناسب با درآمد خویش مصرف کند و چنان زندگی کند که با انباشت قرض و بدهی مواجه نشود. در روایتی از امام علی (ع) می خوانیم که فرمود: از اینکه خود را مقروض کنید، بپرهیزید که غرض، غم و غصه ی شب و ذلت و حقارت روز است، البته این در صورتی است که درآمد فرد برای تأمین نیازهای زندگی کافی باشد و گرنه می تواند به امید گشایش در آینده قرض و مصرف کند و مطابق تعالیم اسلام چنانچه توان پرداخت بدهی را نداشته باشد، حاکم اسلامی موظف است از ناحیه زکات و بیت المال مسلمانان بدهی او را بپردازد.

نتیجه گیری

امام علی (ع) در زمانی حکومت را به دست گرفت که جامعه به علت تبعیض و نادیده گرفتن ارزش های انسانی دچار شکاف عمیقی شده بود. از این رو امام با تدابیر اقتصادی تلاش کرد تا چهره ی جامعه اسلامی را از فقر و بی عدالتی برهاند و درآمدهای عمومی را به نحو یکسان در میان مردم بدون توجه به طبقه ای که از آن بر خاسته اند، تقسیم کند. پس اگر سیره اقتصادی امام علی (ع) به عنوان معیار و میزان رفتار و برنامه های اقتصادی به درستی شناخته شود و با وضعیت و شرایط کنونی جامعه تطبیق یابد، می تواند بهترین برنامه برای رشد و توسعه اقتصادی باشد.

۳. جویری و جویع از نویسندگان - محم - ط - ره روح آتینا! ترجمه و مفاهیم حکم علی بنج البلاغه - (ولا ملک زکاة القام آ زمظ) - ۳
نشر نسیم رفوس چاپ ششم - ۱۳۹۰ - ص ۱۳۱

۳. مه مینی حنین - ساختار کلا نظم قسط علی امام - (ولا ملک زکاة) - (تو نا موسسه فرهنگ شتواتر و اندیشه معاصر) چاپ اول - ۱۳۸۱ - ۳
ص ۸۰

۴. موسویان - عباس - کلیات نظام اقتصادی اسلام - قم: نصاب - چاپ اول - ۱۳۸۰ - ص ۱۰۱

منابع

۱. نهج البلاغه
۲. اسحاقی، حسین، نقشه راه در جهاد اقتصادی، قم: خادم الرضا، چاپ چهارم، ۱۳۹۰
۳. _____، علی اسوه مهر، (ویراستار: سعیده مهاجر آیرملو)، قم: خادم الرضا، جلد ۸، چاپ اول، ۱۳۹۰
۴. _____، سازوکارهای تولید ملی، قم: هاجر، چاپ اول، ۱۳۹۱
۵. حائری، محسن، اندیشه های اقتصادی در نهج البلاغه، (مترجم: عبدالعلی آل بویه لنگرودی)، تهران: بنیاد نهج البلاغه، چاپ دوم، ۱۳۸۶
۶. حسینی، رضا، سیره اقتصادی امام علی (ع)، تهران: کانون اندیشه جوان، چاپ ششم، ۱۳۹۳
۷. حبیب الهی، عباس، قطره ای از فضایل امیرالمؤمنین (ع)، قم: هاجر، چاپ اول، ۱۳۸۶
۸. رضازاده جویباری، محمد، راه روشن (آشنایی با ترجمه و مفاهیم حکمتهای نهج البلاغه)، (ویراستار: ابوالقاسم آرزومندی)، قم: نسیم فردوس، چاپ ششم، ۱۳۹۰
۹. رشاد، علی اکبر، دانشنامه اقتصاد امام علی (ع)، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، جلد هفتم، چاپ دوم، ۱۳۸۲
۱۰. صدری افشار، غلامحسین، حکمی نسرين و حکمی نسترن، فرهنگ معاصر فارسی کوچک، تهران: فرهنگ معاصر، چاپ پنجم، ۱۳۹۰
۱۱. عطاران طوسی، علی اصغر، نقش و حقوق کارکنان در سازمانها از دیدگاه امام علی (ع)، قم: بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۴
۱۲. کلانتری، علی اکبر، الگوی مصرف (برگزیده اسلام و الگوی مصرف)، قم: مؤسسه بوستان کتاب، چاپ سوم، ۱۳۸۸
۱۳. موسویان، عباس، کلیات نظام اقتصادی اسلام، قم: نصایح، چاپ اول، ۱۳۸۰
۱۴. مشایخی، قدرت الله، کارگزاران حکومت اسلامی از دیدگاه امام علی (ع)، قم: انصاریان، چاپ اول، ۱۳۸۶
۱۵. معلوف، لويس، فرهنگ المنجد عربی به فارسی، (مترجم: محمدبندر بیگی)، جلد اول، تهران: ایران، چاپ ششم، ۱۳۸۶
۱۶. منصوری لاریجانی، اسماعیل، در چشمه سار نهج البلاغه، (ویراستار: محمد حسن استادی مقدم)، قم: خادم الرضا (ع)، چاپ دوم، ۱۳۸۴
۱۷. محمدی ری شهری، محمد، کاظم طباطبایی و سید محمود طباطبایی نژاد، گزیده دانش نامه امیرالمؤمنین علیه السلام فارسی، (مترجم: مهریزی وهمکاران)، قم: دارالحدیث، چاپ پنجم، ۱۳۹۱
۱۸. _____، الگوی مصرف از نگاه قرآن و حدیث، (ویراستار: حسین پورشریف)، قم: دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۸
۱۹. معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد اول، تهران: سپهر، چاپ هشتم، ۱۳۷۱
۲۰. میر معزی، حسین، ساختار کلان نظام اقتصادی اسلام، (ویراستار: حسین دهنوی)، تهران: موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، چاپ اول، ۱۳۸۱

۲۱. مکارم شیرازی وهمکاران ،ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین(ع)(شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه)،تهران:دارالکتب اسلامیة، جلد پنجم ،چاپ دوم،۱۳۸۵
۲۲. نیک یار، عزت ، نظام توزیع ثروت در قرآن ،قم:هاجر ،چاپ اول ،۱۳۹۶

